

דין אונאה בזמן הזה

הרב אשר זעליג וייס

- א. אונאה במוצר ש"אין לו שער"
- ב. מוצר שאין לו שוק
- ג. אונאה בכלכלה המודרנית
- ד. סיכום

על פי הדין מכירה במחיר השונה ביותר משישית ממחיר השוק – בטלה (מיקח טעות); ובמכירה במחיר השונה בשישית בדיוק ממחיר השוק – העסקה קיימת והמרוויח מחזיר את הסכום העודף על מחיר השוק (אונאה).
אולם נראה להלכה שבזמן הזה, בדרך כלל, אין דין אונאה וביטול מיקח, פרט למקרים יוצאי דופן, וזאת מהטעמים הבאים:

א. אונאה במוצר ש"אין לו שער"

כתב הרמב"ם:

המקנה לחבירו דבר שאינו מסוים, אם היה מינו ידוע אע"פ שאין מדתו ומשקלו ומניינו ידוע הרי זה קנה, ואם אין מינו ידוע לא קנה.
כיצד ערימה זו של חטים אני מוכר לך בכך וכך, מרתף זה של יין אני מוכר לך בכך וכך, שק של תאנים אני מוכר לך בכך וכך, אף על פי שאין מדת הערימה ידועה ולא משקל התאנים ולא מניין הקנקנים ידוע, הרי זה ממכרו קיים, אף על פי שנמצא חסר או יתר על האומד שהיה בדעתם, ויש להם הוניה לפי השער שבשוק כמו שביארנו.¹

כלומר המוכר מין ידוע מבלי לדעת את הכמות והתברר לבסוף שהמחיר לא תאם את הכמות – מיקחו קיים, ויש לדון אותו לפי דיני אונאה ומיקח טעות. על כך הקשה בבית יוסף מהגמרא:

* הרב אשר זעליג וייס, גאב"ד "דרכי הוראה" וראש ישיבת דרכי תורה.
1. רמב"ם מכירה כא, א-ב.

דנניא: ההולך לחלוב את עזיו ולגזוז את רחליו ולרדות את כוורתו, מצאו חבירו ואמר לו: מה שעזי חולבות מכור לך, מה שרְחֵלִי גוזזות מכור לך, מה שכוורתי רודה מכור לך – מותר.²

הבית יוסף הקשה מהגמרא:

משמע דקנה אפילו יהיה יותר על דמיו. והרי אינו דבר המסוים, ולפי מה שכתב הרמב"ם לא קנה אלא כנגד מעותיו?

וענה על כך:

ושמא לא כתב כן הרמב"ם אלא בדבר שיש לו שער קבוע כמו החטים וכיוצא אבל חלב וגיוזה שאין להם שער ידוע אלא כל אחד קונה כמו שחפץ לית ביה אונאה.³

כלומר הבית יוסף הבין מהגמרא שבמכירת חלב עיזיו אין אונאה, והוא נימק זאת בכך שדיני אונאה חלים רק על מוצר שיש לו "שער קבוע" בשוק. הרמ"א חלק על הבית יוסף וכתב:

וזה אינו נראה, דמכל מקום אפשר לשומו אם היה בו כדי אונאה.⁴

כלומר העובדה שאין למוצר מחיר שוק אינה מעלה או מורידה, כיוון שניתן לשום את שווי ועל פי זה לקבוע האם יש אונאה, וכך נקטו גם הב"ח⁵ והש"ך.⁶ וכך מסביר רמ"א את הגמרא שהביא הבית יוסף בקושייתו על הרמב"ם.

הרא"ש כתב במפורש כדברי הבית יוסף:

אומר אני דלא שייכא אונאה אלא בחפץ שדמיו ידועים ונתאנה בשומת החפץ, המוכר, או הלוקח. אבל בחכירות אלמעונה של הקהל, לא שייכא אונאה; כי האלמעונה משתנית לפי הזמן.⁷

ומה מאוד שמחתי בראותי את דברי ערוך השלחן שהלך גם הוא בדרך זו:

במיני הסחורות שאין כל בעלי החנויות מוכרים אותן בשווה שיש משתכר הרבה בסחורה זו ויש שמסתפק במועט אין שייך כלל אונאה למי שמשתכר הרבה כיוון שדרך המסחר כן הוא.⁸

להלכה, למרות שחלקו הרמ"א והש"ך והב"ח על הבית יוסף, פשיטא לי שהמאנה יכול לטעון "קים לי" כדעת הבית יוסף – מרא דארעא דישראל, עמוד ההלכה שכל בית ישראל נשען עליו.⁹ ותמה אני על מה שכתב בשו"ת שבט הלוי¹⁰ בשם הבית יצחק, שאי אפשר לומר

2. בבא מציעא סד, א.

3. בית יוסף חו"מ, רט.

4. דרכי משה חו"מ רט, א.

5. בית חדש חו"מ רט, א.

6. ש"ך חו"מ רט, א.

7. שו"ת הרא"ש יג, כ; הובא גם במחנה אפרים הלכות אונאה, כד.

8. ערוך השלחן חו"מ רכו, ז.

9. [הערת עורך: בספר פתחי חושן (גניבה ואונאה י, הערה א, ד"ה ולאידך) כתב שיכול לומר "קים לי" ולסמוך על דעת הבית יוסף בדיעבד, אבל לכתחילה אינו יכול לסמוך עליו ולהונות את חבירו כיוון שאינו מוחזק ויש במעשה כזה ספק איסור. ע.ר.]

“קים לי” כדעת הבית יוסף, כיוון שהאחרונים חולקים עליו, ומי הוא זה אשר יבטל את דברי הבית יוסף מכל וכל.

ב. מוצר שאין לו שוק

דעת הבית יוסף אם כן, שדבר שאין לו שער ידוע – אין בו אונאה. עם זאת נראה לומר שדברי הבית יוסף אמורים רק במוצרים שיש להם כמה מחירים בשוק, ואין להם שער ידוע בשוק, אבל במוצרים שאין להם שער כלל והם מוצרים ייחודיים שלא נמכרים בשוק – יש אונאה.

על פי זה ניתן לדחות את קושיית **המחנה אפרים**¹¹ על הבית יוסף מההלכה הפסוקה:

בכל המטלטלים שייך אונאה, אפילו בספרים ואפילו באבנים טובות ומרגליות.¹²

שממנה משמע שיש אונאה אפילו במוצר ייחודי שאין לו שער ידוע. ככל הנראה **המחנה אפרים** פירש את דברי הבית יוסף כפשוטם ש“כל שאין לו שער ידוע” – היינו שאינו מצוי בשוק. אולם, על פי ההסבר שיש אונאה רק במוצרים שיש להם כמה מחירים, הקושיה מיושבת, שהרי למרגלית וכדומה יש מחיר אחד, אלא שאין כמותה בשוק ולכן יש בה אונאה.

ניתן לתרץ את הקושיה באופן אחר: יתכן שכוונת הבית יוסף היא שחלב וגיוזות יוצאי דופן כיוון שבזמנם היו פרות וכבשים מצויים בכל מקום, וכל אדם היה חולב את בהמותיו וגוזז את צמרן ורק במקרים יחידים היה קונה מזולתו. לכן לא היה שער קבוע לחלב ולגיוזות אלא “כל אחד לפי מה שחפץ”, מה שאין כן מוצרים ייחודיים המיועדים למכירה, כגון ספרים וכדומה, שיש להם שער – יש בהם אונאה.

ג. אונאה בכלכלה המודרנית

נראה, שאף הרמ”א יודה לבית יוסף שבזמן הזה למוצרים רבים אין בכלל “שער”. כיוון שערכם של המוצרים משתנה “חדשים לבקרים” לפי ההיצע והביקוש. גם היקף המסחר עצום כל כך, וגורמים רבים משפיעים על המחיר כגון: מוניטין, הוצאות שכירות, היקף המכירות, וכדומה, כך שבעצם ישנם מחירים רבים לאותו המוצר, ו“כל אחד קונה כפי מה שחפץ”.

גדולי הדור דנו כיצד להגדיר בימינו את המחיר כאשר למוצרים רבים אין מחיר מוגדר, ויש שמוכרים בזול ויש שמוכרים ביוקר. בספר **פתחי חושן**¹³ מוצעות שלוש אפשרויות:

א. על פי רוב המוכרים.

ב. על פי המחיר הבינוני, דהיינו נקודת האמצע שבין המחיר העליון למחיר התחתון.

10. שו”ת שבט הלוי ה, ריח.

11. מחנה אפרים הלכות אונאה, כד.

12. שולחן ערוך חו”מ רכו, טו.

13. פתחי חושן גניבה ואונאה י, הערה א, ד”ה ולאידך.

ג. רק למחיר העליון והתחתון יש תוקף, המוכר רשאי להתייחס למחיר העליון, ואין הלוקח יכול לתבוע אונאה אלא אם כן חרג ממנו בשתות, והלוקח רשאי להתבסס על המחיר התחתון, ורק אם חרג ממנו בשתות מחזיר אונאה.

דעת ה"ערוך שי"¹⁴ שהמחיר הזול ביותר הוא הקובע לשאלת האונאה ואסור למכור בשתות יותר ממנו.

לענ"ד מסתבר כדרך השנייה שהובאה בפתחי חושן, שהיא הדרך הממוצעת, ודברי הערוך שי שיחיד יכול להטות את כל מערכת המסחר לצד זה או לצד אחר לא מסתברים כלל, כמו כן לא מסתבר לומר שיש שני מחירים רחוקים זה מזה ולשניהם יש תוקף.

ומשום כך נראה שיש למצוא מחיר פְּנוּנִי, ולקבוע לפיו שיעור שתות ויָתֵר על שתות. כעין זה מצינו ביחס לשכירות פועלים בגמרא:

השוכר את הפועל ואמר לו כאחד וכשנים מבני העיר – נותן לו כפחות שבשכירות,

דברי רבי יהושע וחכמים אומרים: משמנין ביניהם.¹⁵

השולחן ערוך¹⁶ פסק שנותן את המחיר האמצעי, בין הגבוה ביותר והנמוך ביותר.

אמנם כיום קשה לקבוע מחיר של מוצרים, ולקבוע את הגבול העליון והתחתון במדויק כיוון שהמסחר כל כך דינאמי ותמיד נמצא מי שימכור בזול ואף במחירי הפסד, ולעומתו מישהו שימכור ביוקר רב. נוסף על כך ניתן להגיע בקלות ובזמן מועט מקצה העולם לקצהו, התקשורת מפותחת כל כך, וניתן אף להזמין דרך הטלפון משלוח מקצה העולם. לפיכך, קשה לקבוע מחיר מוגדר.

יתרה מזו, בכלכלה המודרנית מקובל שכל אחד מוכר במחיר המשתלם לו, והלוקח הוא זה שסוקר את השוק כדי לקבוע את המחיר המתאים לו. כיוון שבדיקה זו מוטלת על הקונה ולא על המוכר, יתכן שהרי זה כאילו התנו במפורש "על מנת שאין לך עלי אונאה". אמנם, מבואר בשלחן ערוך¹⁷ שלתנאי¹⁸ כזה יש תוקף רק כשידוע הפער בין מחיר המוצר למחיר השוק שלו, אף על פי כן, נראה לכאורה, שבזמננו אין צורך בזה, כיוון שזו הדרך המקובלת במסחר.

אמנם גם היום נראה שיש להחיל דיני אונאה על מוצרים שמצויים תחת פיקוח ממשלתי ואפילו בפער קטן משישית, כפי שכתב ערוך השלחן.¹⁹

בדיני נזיקין, כיוון שהתברר חיוב המזיק לשלם ישנו הכרח לשום את הנזק, על ידי חקירה ודרישה של המחיר הממוצע ומתוך שיקול דעת. לעומת זאת, באונאה כיוון שיש קושי

14. ערוך שי, חושן משפט רט.

15. בבא מציעא פז, א.

16. שלחן ערוך חו"מ שלא, ג.

17. שלחן ערוך חו"מ רכז, כא.

18. נחלקו האחרונים בביאור הלכה זו. לדעת נתיבות המשפט (שם, יג, וכן פתחי תשובה שם, ב, בשם חוות יאיר) הלכה זו היא חלק מדיני התנאי, ואליבא דרבי יהודה שתנאי מועיל בממון. אך לדעת קצות החושן (שם, ח, וכן פתחי תשובה שם, ד) אין צורך במשפטי התנאים אלא זו מחילה.

19. ערוך השלחן חו"מ רכז ב; ז.

לקבוע מחיר מוגדר כדלעיל ויתכן שהפער קטן משישית יתכן ואז כלל אין חיוב, לא נוכל להתחשב בשומה ובמחיר הממוצע.

ד. סיכום

נראה שרק במעט מוצרים שיש בהם מעין מונופול ורק חנויות מועטות מוכרות אותם, ניתן לקבוע מחיר מדויק או ממוצע ולדון באונאת שתות. אבל לגבי רוב החפצים כמו פריטי לבוש, מכשירי חשמל ואלקטרוניקה, רכב משומש וכדומה אין לדון דין אונאת שתות. רק כשהאונאה מופלגת בעליל יותר משישית מכל מה שמקובל בשוק, יש לדון דין ביטול מיקח. היות שגם כיום אין זה מקובל להפקיע שערים באופן לא סביר, וכל מעשה כזה הוא בגדר גזל.